

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2019

ARAŐTIRMA
Research

Ömer b. Abülaziz'in Danışma Meclisi*

Sümeyye Onuk Demirci

Ar. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı

sümeyye.onuk@yalova.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-3278-2284>

Geliř Tarihi / Received: 10.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2019

Öz

Halifelik yıllarındaki (99-101/717-720) başarılı icraatlarıyla meşhur olan sekizinci Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz, hilâfetinden yaklaşık on iki sene önce 87/706 yılında halife Velid tarafından Medine valiliğine atanmış, 93/712 yılına kadar da bu görevi sürdürmüştür. Ömer b. Abdülaziz, doğduğu ve ilk eğitimini aldığı Medine'ye vali sıfatıyla gelince ilk olarak şehrin meşhur on fakihinden müteşekkil bir danışma meclisi kurmuştur. Meclisin esas amacı, alınacak kararların istişare edilmesini ve karşılaşılan haksızlıkların valiye bildirilmesini sağlamaktır. Bununla birlikte meclisin idare ile Medineliler arasında oluşan gerginliği azaltmak ve alınan kararlara meşruiyet kazandırmak gibi çok daha önemli bir fonksiyonu vardır. Meclise çağrılan kişilerde aranan en önemli kriterin ilim olduğu söylenebilse de mecliste yer alan ve almayan âlimlerin özelliklerinden hareketle başka noktaların da tespit edilebilmesi mümkündür. Meclise danışılan kararların niteliğine ve niceliğine dair fazla bilgi mevcut değildir. Ancak Ömer b. Abdülaziz'in meclisi kurarken yaptığı konuşmadan hareketle bu kararların hem siyasi hem de dinî nitelikte olduğu söylenebilir. Bu meclis günümüzdeki gibi formal bir meclis niteliğinde değildir. Bu sebeple bu meclisi, istişare heyeti ya da danışma kurulu şeklinde nitelemek ve tabii böyle de isimlendirebilmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Emeviler, Ömer b. Abdülaziz, Medine, Danışma Meclisi.

The Advisory Council of 'Umar b. 'Abd al-'Aziz

The eight Umayyad caliph 'Umar b. 'Abd al-'Aziz, who is famous of his successful deeds during the caliphate years (99-101/717-720), was appointed as the governor of Medina twelve years before his caliphate by the caliph of the era, Walid in 87/706 and he continued this duty until 93/712. When 'Umar b. 'Abd al-'Aziz came to Medina, where he was born and received education as a governor, he first established an advisory council consisting of ten famous faqıhs of the city. The main aim of the advisory council is to consult the decisions to be taken and to report the injustices to the governor. However, the council has much more important functions, such as reducing the tension between the administration and the people of Madinah, and also legitimizing the decisions taken. Although it can be said that knowledge is the most important criterion for the people who are invited to the council, but it is possible to find other consideration points based on the characteristics of the scholars invited. There is not much information on the specialty and quantity of decisions consulted to the council. However, from the speech of 'Umar b. 'Abd al-'Aziz while establishing the council, it can be said that these decisions are both political and religious. This council is not formal like today's councils, for this reason, it is possible to say that this community is like a consultative committee and

* Bu makale, 2019 yılında tamamladığımız "Fukahâ-i Seb'a ve İslam Hukuk Tarihindeki Yeri" isimli doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "al-Fuqaha al-Sab'a and Their Position in the History of Islamic Law", (PhD Dissertation, Marmara University, Istanbul/Turkey, 2019).

also named as advisory council.

Keywords: Islamic Law, Umayyad, 'Umar b. 'Abd al-'Azīz, Medina, Advisory Council.

Atf / Cite as

Onuk Demirci, Sümeyye. "Ömer b. Abūlaziz'in Danışma Meclisi". *Marife* 19/2 (2019): 721-738. <https://doi.org/10.33420/marife.631659>.

Summary

The eighth Umayyad caliph 'Umar b. 'Abd al-'Azīz was a successful statesman with his scientific, political and economic activities during his caliphate (99-101/717-720). More known as the caliph 'Umar b. 'Abd al-'Azīz was the governor of Medina about twelve years before his reign. After the death of the fifth Umayyad caliph 'Abd al-Malik b. Marwān (86/705), his son Walīd succeeded him and dismissed Hishām b. Ismā'īl instead of 'Umar b. 'Abd al-'Azīz, who was appointed. After this, he served as governor of Medina for six years and 'Umar b. 'Abd al-'Azīz was dismissed from his post in 93/712. The reason for his dismissal is the criticism of the practices of the Governor of 'Iraq, Hajjā.

As soon as 'Umar b. 'Abd al-'Azīz was appointed as the governor of Medina, he established an advisory council consisting of ten people consisting of 'Urwa b. al-Zubayr, Abū Bakr b. Sulaymān b. Abū Hathme, 'Ubaydallāh b. 'Abdallāh b. 'Utba, Abū Bakr b. 'Abd al-Rahmān b. Hārith, Sulaymān b. Yasār, Qāsim b. Muhammad b. Abū Bakr, Sālim b. 'Abdallāh b. 'Umar, 'Abdallāh b. 'Abdallāh b. 'Umar, 'Abdallāh b. 'Āmir b. Rabīa and Kharija b. Zayd b. Thābit. 'Umar b. 'Abd al-'Azīz is known for the importance given to scholars and consultations, thus their appointment to the jurists called before him said that, "Certainly, I have called you to do a good deed. You will be the helpers of the right. I do not want to make a judgment unless seeking your opinion or the opinion of one of you. If you see someone who goes too far from my officers or does something wrong, let me know it in the name of Allah." His speech contains important information about the purpose of the council, its function and the nature of the issues it would consult with the scholars.

The Council is a mechanism that 'Umar b. 'Abd al-'Azīz consults his decisions and the complaints and suggestions convey to him. However, it is possible to say that the Council also performs a much bigger function, such as reducing the tension between the Umayyad caliphate and the Medinans. Especially after the Battle of Harra (63/683), the tension between the Medinans and the Umayyads increased. Caliph Walīd, appointing a governor as 'Umar b. 'Abd al-'Azīz, who is known for his knowledge and morality, respects the scholars and knows Medina city, he may have aimed to break this reaction after the Harra case.

When the scholars in the Council are examined, it is seen that there are certain selection criteria. Although the most important criterion is knowledge, it is obvious that this is not the only criterion, because as well as those who do not take part in the Council, this gives information about the selection criteria. For example, some famous jurists of the period, such as Sa'īd b. al-Musayyab and 'Alī b. Ḥusayn Zayn al-'Ābidīn are not included in the Council. From this point of view, it can be said that the political attitudes of scholars, as well as their scientific competencies, are a factor in the selection, and those who contradict the Umayyad caliphate or those perceived as threats are not included in the Council. However, the common features of the members of the Council, and like those scholars, Abū Salama b. 'Abd al-Rahmān, Abān b. 'Uthmān b. 'Affān who took office before the Umayyad administration such as governorship and judge were not included in the Council. Thus, on the one hand, it was possible to consolidate the feeling that the Council is independent in the eyes of the society by not taking place in the Umayyad administration officially, on the other hand, to ensure the approval of the administration by omitting the allegiance to the Umayyad administration or those appearing on the opposition. In addition to such possible selection criteria, a certain number of members of the Council have been asked to be held constant, and thus other scholars of the period may be excluded. But even so, it is obvious that these ten people provided the influence and competence.

'Umar b. 'Abd al-'Azīz, in his first speech when establishing the Council, said that he could not always consult all of the scholars, but he could decide by consulting the scholars who were there at the time or who was can reach. Therefore, it can be said that the Council is not a mechanism that meets periodically and does not decide based on unanimity or majority vote. Because the Council is not a completely

binding assembly of the administration, 'Umar b. 'Abd al-'Azîz, and the Council was formed to consult the scholars he trusted in his ideas. For this reason, it is possible to call this council a consultative committee or advisory board.

There is not much information about the decisions that 'Umar b. 'Abd al-'Azîz consulted with the scholars in the Council, so it becomes difficult to make inferences about the number and content of these decisions. However, from the speech of 'Umar b. 'Abd al-'Azîz, it can be said that these decisions are both political and religious. Also, looking at the activities of the period and examining the liaison between 'Umar b. 'Abd al-'Azîz and the ten scholars in question may give an idea about the content of these decisions. In this period, the biggest acts and the scholars in the Council consult that the expansion of the Masjid of the Prophet (s.a.w) with the decree from the caliph Walid (88/707).

When he was appointed as the governor of Medina, one of the first disposition is that the establishment of an advisory council composed of the ten famous scholars of the city as the first task was useful to act both in terms of showing the importance given to the consultations and scholars and ensuring the harmony between people and the administration. His success as governor with similar activities has enabled the people of Medina to live a satisfied and peaceful life.

Giriş

Emevî hilâfetine sekizinci halifesi olan Ömer b. Abdülaziz, 99-101/717-720 tarih aralığını kapsayan halifelik döneminde ilmî, siyasi ve iktisadi alandaki faaliyetleriyle adından söz ettirmiş başarılı bir devlet adamıdır.¹ 63/683 yılında Medine'de doğan Ömer b. Abdülaziz, ilk eğitimini burada almış, anne tarafından akrabası² Abdullah b. Ömer ile birlikte birçok sahâbîden istifade etmiştir. Bunun yanında Ubeydullah b. Abdullah, Urve b. Zübeyr, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ebû Bekir b. Abdurrahman gibi tâbiûn neslinin önde gelen Medinelî âlimlerinden de dersler almıştır. Daha sonra babası Abdülaziz'in yanına Mısır'a giden Ömer b. Abdülaziz, babasının vefatı üzerine halife Abdülmelik'in davetiyle Şam'a geçmiştir. Orada da halifenin kızı Fâtıma ile evlenmiştir.³

Halife Abdülmelik'in vefatından (ö. 86/705) sonra yerine geçen oğlu Velîd, 87/706 yılının Rebiülevvel ayında Medine valisi Hişâm b. İsmail'i azledip yerine Ömer b. Abdülaziz'i atamıştır.⁴ Ömer b. Abdülaziz, valilik yaptığı bu süre zarfında h. 87, 88, 89, 90 ve 92 yıllarında olmak üzere toplam beş kez hac emirliği görevini üstlenmiştir.⁵ Ömer b. Abdülaziz'in Medine valiliği de en az halifeliği kadar makbul bulunmuştur. Nitekim bir berberinin Rebîa b. Abdurrahman'a Ömer b. Abdülaziz'in Medine valiliği döneminde verdiği bir yargı kararını hatırlatması üzerine Rebîa b.

¹ Ömer b. Abdülaziz'in halifelik dönemindeki icraatları hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Emevîler (41-132/ 661-750)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), 91-100.

² "Ömer b. Abdülaziz'in annesi Ümmü Âsım, Hz. Ömer'in oğlu Âsım'ın kızıdır." (bk. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 5: 115).

³ Zehebî, *Siyer*, 5: 114-117.

⁴ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1991), 6: 28; Ebu'l-Fidâ' İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1981), 9: 71.

⁵ İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1992), 4: 186, 190, 196, 202, 218.

Abdurrahman'ın "Ömer'in hata ettiğini ima ediyor gibisin, ancak o hiç hata yapmamıştır." demesi bu duruma ışık tutan olaylardan biridir.⁶

Ömer b. Abdülaziz'in, 87/706 yılında başlayan bu görevi 93/712 yılında son bulmuş, halife Velîd kendisini görevden alarak yerine Osman b. Hayyân'ı atamıştır. Ömer b. Abdülaziz'in görevden azledilmesine gerekçe olarak Irak Valisi Haccâc'ı eleştirilmesi gösterilmektedir. Haccâc'ın zulmünden ve baskısından korkanlar, Ömer b. Abdülaziz'in valiliği zamanında Medine'ye ve Mekke'ye iltica etmişlerdir.⁷ Ömer b. Abdülaziz, görevi sona erdikten sonra Medine'den ayrılırken Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*Medine tıpkı körüğün cürufu ayırması gibi insanları defedip ayırır.*" hadisine⁸ atıfta bulunarak bu zümreye dâhil olmaktan korkmuş ve üzüntüsünü dile getirmiştir.⁹

Âlimlere ve istişareye verdiği önemle tanınan Ömer b. Abdülaziz, Medine'ye vali olduğunda ilk iş olarak Medineli bir grup âlimi toplamış ve onların görüşlerinden istifade etmek istediğini belirterek danışma amaçlı bir heyet oluşturmuştur. Bu makale, Ömer b. Abdülaziz'in kurduğu bu meclisi incelemeyi hedeflemektedir; meclisin amacı, fonksiyonu, yapısı ve mecliste yer alan kişiler hakkında bilgi vermekte, ayrıca meclise danışılan kararların içeriğine dair ipuçları sunmaktadır.

1. Meclisin Kuruluş Amacı ve Fonksiyonu

Ömer b. Abdülaziz, çocukluğunu geçirdiği ve hocalarının yaşadığı Medine'ye vali sıfatıyla girdiğinde, ilk iş olarak şehrin on fakihinden müteşekkil bir danışma meclisi kurmuştur. Fukahâ-i aşraolarak nitelenen bu on fakih; "Urve b. Zübeyr, Ebû Bekir b. Süleyman b. Ebî Hasme, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris, Süleyman b. Yesâr, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Âmir b. Rebîa ve Hârice b. Zeyd b. Sâbit'tir." Ömer b. Abdülaziz, huzuruna çağırdığı bu on fakihe görevi tevdi ederken şöyle hitap etmiştir: "*Muhakkak ki ben sizi karşılığında sevap alacağınız bir iş için çağırdım. Bu konuda hakkın yardımcıları olunuz. Ben, sizin görüşünüze veya sizden birinizin görüşüne başvurmadıkça bir hüküm vermek istemem. Memurlarımdan aşırı giden yahut haksızlık yapan birini görürseniz Allah adına bunu bana bildiriniz.*" Âlimler bu hitap üzerine kendilerine verilen görevi memnuniyetle kabul ederek huzurdan ayrılmışlardır.¹⁰

⁶ Zehebî, *Siyer*, 5: 118.

⁷ İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 4: 443; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 4: 557; İbn Kesîr, *Bidâye*, 3: 88.

⁸ Buhârî, "*Fezâilü'l-Medine*", 2; Muvatta', "*el-Câmi*", 4.

⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 4: 577; Zehebî, *Siyer*, 5: 121.

¹⁰ İbn Sa'd Ebu Abdullah Muhammed ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 5: 334; Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Târîhu't-Taberi/Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dâru Süveydan, 1967), 6: 427; İbn Asâkir Ebu'l-Kâsım Sîkatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Said Ömer b. Garame el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 45: 141; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 4: 413; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 4: 526; Zehebî, *Siyer*, 5: 118; İbn Kesîr, *Bidâye*, 9: 71.

Ömer b. Abdülaziz'in bu hitabı meclisin amacını ortaya koymaktadır. Meclis, Ömer b. Abdülaziz'in kararlarını istişare edeceği, şikâyet ve önerilerin kendisine iletilmesine yardımcı olacağı bir mekanizmadır. Ancak meclisin bunun yanında çok daha büyük bir fonksiyon icra ettiğini söylemek mümkündür. Medine, özellikle Harre Vakasından sonra Emevî idaresine karşı tepkiliydi. Harre Vakası, 63/683 yılında halife Yezîd zamanında Emevî hilâfeti ile Medineliler arasında meydana gelen ve sonuçları itibarıyla Medinelileri derinden etkileyen bir savaştır. Abdullah b. Hanzele önderliğinde başlayan ve halife Yezîd'e olan biatın geri çekilmesiyle devam eden kalkışma, pek çok Medineli tarafından desteklenmiştir. Kalkışmayı bastırmak üzere büyük bir ordu Medine'ye gönderilmiş, savaşın sonunda çokça can ve mal kaybı yaşayan Medineliler mağlup olmuş, geriye kalan tüm halk zorla Yezîd'e biat ettirilmiştir.¹¹ Halife Velîd, Ömer b. Abdülaziz gibi ilmi ve ahlakıyla tanınan, âlimlere saygı duyan ve Medine'yi bilen birini vali tayin etmekle Harre Vakasından sonra oluşan bu tepkinin kırılmasını amaçlamış olabilir. Ancak halk her ne kadar Ömer b. Abdülaziz'e değer verse de Ömer b. Abdülaziz sonuçta merkezî idarenin resmî görevlisiydi ve merkezî idareye karşı sorumlu olup merkezî idareden bağımsız değildi. İşte Ömer b. Abdülaziz tam da burada ikinci ve büyük adımı atarak halkın otorite olarak gördüğü âlimlerden müteşekkil bir danışma meclisi kurmuş ve böylece hem âlimleri hem de halkı yanına çekmeyi başarmıştır. Bu meclis bir nevi Ömer b. Abdülaziz'in ve dolaylı olarak iktidarın kararlarını meşruiyet zeminine oturtmuştur. Böyle bir meclisten idarenin haberinin olmaması düşünülemez. Ömer b. Abdülaziz'in göreve gelir gelmez ilk iş olarak bu meclisi kurması, bu icraatın idarenin telkini ile olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Ancak eldeki verilerle bu sonuca ulaşabilmek mümkün değildir. Bu konuda söylenebilecek en isabetli söz; ister idarenin teşviğiyle, ister Ömer b. Abdülaziz'in inisiyatifıyla olsun meclisin kuruluşunun idarenin bilgisi dışında olmadığı ve böylece sarahaten ya da zımnın idare tarafından onaylanmış olduğudur.

2. Mecliste Yer Alan Kişiler ve Meclisin Yapısı

Bu başlıkta mecliste yer alan âlimlerin kimlikleri ve öne çıkan özellikleri hakkında kısaca bilgi verilerek meclisin yapısına dair bir inceleme yapılacaktır.

2.1. Urve b. Zübeyr b. Avvâm

23/643 yılında¹² Medine'de doğan ve el-Kuraşî, el-Esedî, el-Medenî nisbelelerine sahip olan Urve b. Zübeyr, köklü bir aileden gelmektedir. Babası Zübeyr b. Avvâm,¹³ annesi ise Esmâ bint Ebî Bekir'dir. Urve b. Zübeyr, Cemel Vakasında

¹¹ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 245-247.

¹² Doğum tarihi için h. 22, 26, 29 seneleri de zikredilmektedir.

¹³ Zübeyr b. Avvâm, Hz. Peygamber'in (s.a.v) halası Safiyye'nin oğludur. Cennetle müjdelenen on sahâbîden biridir. Hz. Peygamber (s.a.v) ile birlikte tüm savaflara katılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından "*Her peygamberin bir havârisi vardır, benim havârim de Zübeyr'dir.*" övgüsüne nail olmuştur. Hz. Ömer'in, vefatından sonra içlerinden birinin halife seçilmesini tavsiye ettiği altı kişilik heyette yer almaktadır. Cemel Vakasında Hz. Âişe'nin safında yer almış ve bu savaşta şehit edilmiştir. bk. İbnü'l-

(36/656) babası Zübeyr ve ağabeyi Abdullah gibi Hz. Âişe'nin safında yer almak istemiş fakat yaşça küçük olduğu için kabul edilmemiştir. İbn Abbas'ın Basra valiliği yıllarında (39-44/659-664) onu ziyarete gitmiş ve ziyaretinin ardından İbn Abbas'ın yönlendirmesiyle Mısır'a giderek yedi sene orada kalmış, sonra tekrar Medine'ye dönmüştür.¹⁴ Toplumsal bir travma oluşturan Harre Vakasında (63/683) Medine'dedir. Urve b. Zübeyr, bu olaydan sonra Mekke'de halifelikliğini ilan eden (64/683) ağabeyi Abdullah'ın¹⁵ yanına geçmiş ve ağabeyi öldürülene kadar (ö. 73/692) dokuz sene boyunca orada kalmıştır.¹⁶ İslam tarihinde Zübeyrîler ailesi olarak anılan hem ilmî hem de siyasi alanda etkin olan bu aile Abdullah b. Zübeyr'in vefatı ile birlikte siyasi alandaki etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Bu ailenin bir mensubu olan ve akrabalarının bir kısmını savaş meydanlarında kaybeden Urve b. Zübeyr ise siyasi mücadelelere fazla katılmamış, Emevî siyasetini onaylamamasına rağmen ağabeyinin öldürülmesinden sonra halife Abdülmelik'e biat etmiştir.¹⁷

Medineli birçok âlimin vefatı sebebiyle "fukahâ senesi" olarak isimlendirilen hicrî 94 yılında vefat eden Urve b. Zübeyr, ömrünün yaklaşık son sekiz senesini karışadan uzak, sağlığı açısından da faydalı bulunduğu, merkezin biraz uzağında yer alan Akîk'te bir nevi inziva halinde geçirmiştir.¹⁸ Ömer b. Abdülaziz'in Medine valiliği sırasında Akîk'te yaşamaktadır, ancak bu durum onun istişare heyetinde yer almasına engel olmamış, ihtiyaç halinde kendisiyle iletişim sağlanmıştır.

Urve b. Zübeyr, döneminde en çok hadis bilgisine sahip olan kişilerden biri kabul edilmiş, aralarındaki mahremiyet sayesinde teyzesi Hz. Âişe'nin ilminden azami derecede istifade etmiş, ondan gelen rivayetleri en iyi bilen üç kişiden biri sayılmıştır.¹⁹ Urve b. Zübeyr ayrıca, Medine ilim geleneğinde önemli bir yeri olan Abdullah b. Ömer'in kızı Sevde ile evlenerek bu sahâbiyle kurduğu sıhriyet bağı sayesinde ondan da ilim almıştır.²⁰ Urve b. Zübeyr engin hadis bilgisinin yanı sıra siyer ve megâzî alanlarında da öne çıkmış, hatta bu alanda ilk eser telif eden kişi olarak nitelendirilmiştir.²¹ Kaynaklarda Urve b. Zübeyr'in ayrıca fıkıh ile ilgili de bir eser

Esîr Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed İbrâhim Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Mahmûd Abdülvehhab Fayid (Kahire: Dâru's-Şa'b, 1970), 2: 249-252.

¹⁴ Zehebî, *Siyer*, 4: 421-423; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 117-119.

¹⁵ Abdullah b. Zübeyr, Urve'nin ana baba bir kardeşidir. Hicretten sonra Müslümanların Medine'de doğan ilk çocuğudur ve ismi Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından verilmiştir. Cemal Savaşında babasıyla birlikte teyzesi Hz. Âişe'nin safında Hz. Ali'nin karşısında yer almıştır. Muâviye'nin vefatından sonra Yezîd'e biat etmek istememiş, Harre Savaşının hemen akabinde Yezîd'in ordusu tarafından Mekke'de muhasara edilmiş, ancak Yezîd'in vefatı üzerine muhasara kaldırılmış, kendisi de bu olaydan sonra halifelikliğini ilan etmiştir (64/683). Halifelikliği Hicaz, Yemen, Irak ve Horasan tarafından tanınmıştır. 73/692 yılında Emevî halifesi Abdülmelik'in ordusu tarafından Mekke'de öldürülene kadar dokuz sene hilâfette kalmıştır. bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 242-245.

¹⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, 40: 273; Zehebî, *Siyer*, 4: 432.

¹⁷ İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 184.

¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 181; İbn Asâkir, *Târîh*, 40: 278.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 118. Diğer ikisi; Kâsım b. Abdurrahman ile Amre bint Abdurrahman'dır.

²⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, 40: 270-271; Zehebî, *Siyer*, 4: 432.

²¹ Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es- Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1962), 10: 549.

telif ettiği ancak Harre vakasının gerçekleştiği gün bu eseri yaktığı zikredilmektedir.²²

2.2. Ebû Bekir b. Süleyman b. Ebî Hasme

el-Kureşî, el-Adevî ve el-Medenî nisbeleriyle anılmaktadır. Babası Süleyman b. Ebî Hasme,²³ annesi Emetullah bintü'l-Müseyyeb'tir.²⁴ Kaynaklarda Kureşyliler içerisinde şiir ve nesebi iyi bilenlerden biri olarak zikredilmektedir²⁵ ancak hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

2.3. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında ya da Hz. Osman'ın hilâfetine ilk yıllarında doğduğu rivayet edilmektedir. el-Hüzelî, el-Medenî nisbelerine sahiptir. Mensubu olduğu Hüzeyl kabilesi Mekke'nin ileri gelen kabilelerinden biridir. Dedesi Utbe ile Abdullah b. Mes'ûd kardeşler.²⁶ Ubeydullah'ın babası Abdullah b. Utbe, Hz. Ömer zamanında çarşı-pazarı kontrol etmekle görevlendirilmiştir.²⁷ Kaynaklarda Ubeydullah'ın âmâ olduğu zikredilmekte ancak doğuştan mı yoksa sonradan mı olduğu hakkında net bilgiler bulunmamaktadır.²⁸ Ubeydullah b. Abdullah 98/716 senesinde Medine'de vefat etmiştir.²⁹

Ubeydullah'ın kendisinden fıkıh ve diğer ilimleri tahsil ettiği, yöntem öğrendiği en önemli hocası İbn Abbas'tır (ö. 68/687-88). Ubeydullah, hocasının meclislerine düzenli olarak katılmış ve ondan övgüyle bahsederken bu meclisin içeriğine dair bilgiler de vermiştir:

"İbn Abbas bazı özellikleriyle insanları geçmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerini, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın yargı kararlarını en iyi bilen onun gibi birisini görmedim. Görüşünde en fakih olan, şiiri, Arapçayı, tefsiri, hisâbı (matematiği), ferîzayı en iyi bilen oydu. Bir gün fıkıh, bir gün te'vil, bir gün megâzî, bir gün şiir, bir gün de Arap günleri yapardı. Onun meclisine gelen her âlim ona boyun eğdi, ona soru soran herkes bilgilenirdi."³⁰

Ömer b. Abdülaziz, ilim tahsil etmek üzere babası tarafından Medine'ye gönderildiğinde, ona hocalık yapan isimlerin başında Ubeydullah b. Abdullah bulunmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz, Ubeydullah'tan rivayet ettiklerinin tüm insanlardan

²² Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983), 11: 425; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 179; İbn Asâkir, *Târîh*, 40: 258; Zehebî, *Siyer*, 4: 426.

²³ Süleyman b. Ebî Hasme, küçük yaşta annesi Şifâ ile birlikte hicret etmiş, Hz. Ömer döneminde çarşı-pazar sorumlusu olarak görev yapmıştır (bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 448-449).

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 223; İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmaniyye, 1973), 5: 566-567; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6: 303.

²⁵ Zehebî, *Târîh*, 1: 18.

²⁶ Zehebî, *Siyer*, 4: 475.

²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 58-59.

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 250; İbn Hibbân, *Sikât*, 5: 63; Zehebî, *Siyer*, 4: 475.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 250; Zehebî, *Siyer*, 4: 478-479; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 19. Vefat tarihinin h. 94, 95, 97, 99, 102 olduğu da rivayetler arasındadır.

³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 368.

rivayet ettiklerinden daha çok olduğunu belirterek ve onunla birlikte bulunmayı tüm dünyadan daha değerli görerek hocasının kıymetini ve ilmî birikimine olan katkısını ifade etmiştir. Ayrıca hocasının vefatından sonra “Yaşasaydı görüşünden çıkmazdım.” diyerek ona verdiği değeri dile getirmiştir.³¹

Kaynaklarda Ubeydullah'ın şer'î ahkâmı, haram ve helali iyi bilenlerden olduğu zikredilmektedir.³² O, ayrıca şiir alanında da öne çıkmış, etkilendiği bazı olaylar karşısında şiirler yazmıştır. Kendisine çokça şiir okumasıyla ve yazmasıyla ilgili bir şeyler söylendiğinde “Göğüs hastalığı bulunan kimse nefes alamadığında ölmez mi?” diyerek şiirin kendisi için vazgeçilmez olduğunu ifade etmiştir.³³ Öne çıktığı ve dikkat çeken bir diğer konu da Medine'nin yerleşim planına dair bilgisidir.³⁴

2.4. Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris

Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında doğan Ebû Bekir, el-Kuraşî, el-Mahzûmî ve el-Medenî nisbelerine sahiptir. Babası Abdurrahman³⁵ Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında doğmuş ancak sohbetinde bulunamamıştır. Bu sebeple onu sahâbî değil tâbiî sayanlar da vardır.³⁶

Ebû Bekir, Cemel Vakasında Hz. Âişe'nin yanında savaşa katılmak istemiş ancak o da akranı Urve b. Zübeyr gibi yaşı küçük olduğu için kabul edilmemiştir.³⁷ Ebû Bekir'in Emevî hilâfeti ile arası iyiydi. Halifeler kendisine saygı gösterirdi. Nitekim halife Abdülmelik, genel olarak Emevî idaresinden hoşnut olmayan Medine'ye karşı sert muamelelerde bulunmak istediğinde, Ebû Bekir'e duyduğu saygı ve muhabbetin bunu engellediğini söylemektedir. Ayrıca oğulları Velîd ve Süleyman'a da Ebû Bekir'e iyi davranmalarını tavsiye etmiştir.³⁸ Halifelerle yakın ilişki kuran Ebû Bekir, kimi zaman halk ile halife arasında irtibatı sağlamış kimi zaman da idareye ters düşenlerle idare arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Meselâ Abdülmelik döneminde halifeye biat etmediği gerekçesiyle hapse atılan Saîd b. Müseyyeb'in yanına ikna amacıyla gitmiştir. Ancak Saîd b. Müseyyeb ikna olmamış ve Ebû Bekir'i Emevî hilâfetine yakın durduğu için eleştirmiştir.³⁹

Ebû Bekir zühd sahibi bir âlimdi. Dehr orucu tutardı. Ayrıca çok namaz kılıp

³¹ Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvân el-Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, h. 1410), 1: 560.

³² İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 19.

³³ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 250; Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, 1: 561; Zehebî, *Siyer*, 4: 477.

³⁴ Misal için bk: İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 51, 56, 175, 240, 250.

³⁵ Abdurrahman'ın babası Hâris vefat edince Hz. Ömer Abdurrahman'ın annesi Fâtıma bintü'l-Velîd b. Muğire ile evlenmiştir. Abdurrahman da bu vesileyle Hz. Ömer'in himayesinde yetişmiştir. Asıl ismi İbrahim'dir, fakat Hz. Ömer halifelîği sırasında peygamber ismi taşıyanların ismini değiştirmeyi düşününce ona Abdurrahman adını vermiştir. Abdurrahman, Hz. Osman'ın kızıyla evlenerek bu büyük sahâbîyle suhriyet bağı kurmuştur. Hz. Osman zamanında Mushaf'ın çoğaltılması için oluşturulan dört kişilik heyetin içinde yer almıştır. Hz. Osman şehit edilirken de onun yanındadır ve yaralanmıştır. Cemel Vakasında Hz. Âişe'nin safında yer almıştır. Bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 3: 432.

³⁶ Zehebî, *Siyer*, 4: 416, 417, 419.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 208; İbn Hibbân, *Sikât*, 5: 560; Zehebî, *Siyer*, 4: 416.

³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 208-209; İbn Asâkir, *Târîh*, 66: 36.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 127; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, h. 1362), 3: 511.

ibadet ettiğinden ve faziletli kişiliğinden dolayı da kendisine “Kureyşlilerin rahibi” lakabı verilmiştir.⁴⁰ Ebû Bekir “fukahâ senesi” olarak isimlendirilen hicrî 94 senesinde (milâdî 712/713) Medine’de vefat etmiştir.⁴¹

2.5. Süleyman b. Yesâr

Hiz. Osman’ın halifeliği döneminde 34/654 senesinde doğmuştur.⁴² Babası Yesâr Fars asıllı olup Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşi Meymûne’nin kölesidir. Yesâr’ın Süleyman, Atâ, Abdülmelik ve Abdullah isimli dört oğlu da aynı şekilde Meymûne’nin köleleridir. Süleyman, Meymûne ile kitâbet anlaşması yapmış ve borcunu ödeyip hürriyetine kavuşmuştur. Meymûne daha sonra Süleyman’ın velâsını yeğeni İbn Abbas’a hibe etmiştir.⁴³

Süleyman b. Yesâr, Ömer b. Abdülaziz’in Medine valiliği döneminde istişare heyetinde yer almakla birlikte ayrıca Ömer b. Abdülaziz’in resmî görevlisi olarak Medine çarşı pazarının kontrolünden sorumluydu. Ömer b. Abdülaziz’in hilâfet yıllarına da tanıklık eden Süleyman b. Yesâr 107/725 senesinde Medine’de vefat etmiştir.⁴⁴

Döneminin önemli âlimlerinde biri olan Süleyman b. Yesâr, arkadaşları Saîd b. Müseyyeb ve Kabîsa b. Züeyb ile birlikte Zeyd b. Sâbit, İbn Abbas ve Ebû Hureyre’nin meclislerinde bulduklarından bahsetmekte ancak Ebû Hureyre’nin müsnedleri hususunda aralarındaki sıhriyet bağından dolayı Saîd b. Müseyyeb’in kendilerinden daha bilgili olduğunu söylemektedir.⁴⁵ Süleyman b. Yesâr, özellikle aile hukuku alanında döneminin otoritelerinden biriydi. Tâbiûn dönemi Basra âlimlerinden Katâde (ö. 117/735) bu durumu şöyle anlatmaktadır: Medine’ye gittiğimde talâk konusunu en iyi bilen kim olduğunu sormuştum, “Süleyman b. Yesâr” demişlerdi.⁴⁶

2.6. Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir

Hiz. Ali’nin hilâfeti zamanında doğan Kâsım b. Muhammed, el-Kuraşî, et-Teymî ve el-Medenî nisbelerine sahiptir.⁴⁷ Kaynaklarda nakledildiğine göre Kâsım

⁴⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5: 208; İbn Hibbân, *Sikât*, 5: 560; İbn Asâkir, *Târîh*, 66: 33; Zehebî, *Siyer*, 4: 417.

⁴¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5: 208; İbn Asâkir, *Târîh*, 66: 38; Zehebî, *Siyer*, 4: 418. Vefat tarihi olarak h. 93 ve 95 seneleri de zikredilmektedir.

⁴² Zehebî, *Siyer*, 4: 444, 447. Doğum tarihinin h. 24, 27 veya daha sonrası olduğuna dair rivayetler de vardır.

⁴³ İbn Hibbân, *Sikât*, 4: 301; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 428.

⁴⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5: 175; Zehebî, *Siyer*, 4: 446-448. H. 100, 103, 104, 105, 109 tarihinde vefat ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.

⁴⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 2: 380.

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, 4: 448.

⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, 5: 53-54.

b. Muhammed hem sureti hem de sîreti bakımından dedesi Hz. Ebû Bekir'e benzenmektedir.⁴⁸ Babası, Muhammed b. Ebî Bekir'dir.⁴⁹ Kâsım b. Muhammed, babasının aksine siyasi meselelerde etkin rol almamış, hatta bazı noktalarda babasını hatalı bulmuştur. Nitekim kaynaklarda Kâsım b. Muhammed'in yatsı namazını kılarken "Allah'ım babamın Hz. Osman hakkındaki günahını bağışla." diye dua ettiği zikredilmektedir.⁵⁰ Kâsım b. Muhammed'in annesi Sevde, ümmü veledidir.⁵¹

Kâsım b. Muhammed genel olarak fazla konuşmayan biriydi, dönemin siyasi atmosferinin de bunda etkili olduğu söylenebilir. Zira Ömer b. Abdülaziz göreve geldikten sonra Medine halkı Kâsım b. Muhammed'i kastederek artık herkesin rahatça konuşabileceğini ima etmiştir.⁵² Ömer b. Abdülaziz, hilâfet görevini üstlendiğinde Kâsım b. Muhammed'in bu işe ehil olduğunu, elinden gelse onu halife tayin etmek istediğini ifade etmiştir.⁵³ Ayrıca yine hilâfeti döneminde Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm'a hadislerin yazımı konusunda gönderdiği fermanında özellikle Amre bint Abdurrahman ile Kâsım b. Muhammed'in rivayetlerinin derlenmesini istemiştir.⁵⁴ Kâsım b. Muhammed 108/727 senesinde hac veya umre dönüşü Kudeyd denilen mevkide vefat etmiştir.⁵⁵

Babası Muhammed b. Ebî Bekir'i küçük yaşlarındayken kaybeden Kâsım b. Muhammed, halası Hz. Âişe'nin gözetiminde yetişmiştir.⁵⁶ Hz. Âişe, onun sadece bakımını üstlenmekle kalmamış aynı zamanda ilmî yönden gelişmesini de sağlamıştır. Kâsım b. Muhammed, Hz. Âişe'nin yeğeni olması dolayısıyla onunla bizzat görüşebilme fırsatını iyi değerlendirmiş, bilmediği meseleleri Hz. Âişe'ye sorarak öğrenmiş ve akranları arasında Hz. Âişe'den gelen hadisleri en iyi bilen üç kişiden biri olarak gösterilmiştir. Kâsım b. Muhammed ilim aldığı sahâbîleri sayarken Hz. Âişe ile birlikte İbn Abbas, Ebû Hureyre ve İbn Ömer'i zikretmiştir. Kâsım b. Muhammed hac menâsiki hususunda otorite kabul edilen âlimlerden biridir. Çağdaşı Basralı âlim

⁴⁸ Ebu'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el- Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmai'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 23: 430; Zehebî, *Siyer*, 5: 55; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 529.

⁴⁹ Muhammed, Hz. Ebû Bekir ile Esmâ bint Umeys'in oğludur. Esmâ, Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ali ile evlenmiş ve böylece Muhammed, Hz. Ali'nin himayesinde yetişmiştir. Muhammed b. Ebî Bekir, Hz. Osman'ın şehadeti, Cemal ve Siffin Savaşları gibi dönemin önemli siyasi meselelerinde aktif rol almıştır. (Zehebî, *Siyer*, 3: 482.)

⁵⁰ Safedî, *Vâfi*, 24: 156.

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 187; Zehebî, *Siyer*, 5: 55; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 529. Sevde ve iki kız kardeşi Hz. Ömer zamanında Farslılar ile yapılan savaşlarda esir alınıp Medine'ye getirilmiştir. Hz. Ali bu üç kız kardeşi satın almış, birini oğlu Hüseyin'e, birini Abdullah b. Ömer'e, birini de Muhammed b. Ebî Bekir'e vermiştir. Hüseyin'in Ali, İbn Ömer'in Sâlim, Muhammed'in de Kâsım isimli çocukları bu cariyelerden doğmuştur. Medine halkının cariyeden doğma bu kişilerden önce ümmü veled edinmeyi hoş karşılamadıkları, ilim ve takva açısından öne çıkan bu şahıslardan sonra ise esirlere rağbet gösterir oldukları zikredilmektedir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 256.)

⁵² İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 530.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 188; Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, 1: 546; İbn Asâkir, *Târîh*, 49: 186; Zehebî, *Siyer*, 5: 57; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 529.

⁵⁴ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, 33: 140.

⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 194; İbn Asâkir, *Târîh*, 49: 189-193; Zehebî, *Siyer*, 5: 58; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 529. H. 101,102, 105, 106, 107, 112 senelerinde vefat ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.

⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, 5: 54; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 529.

Muhammed b. Sîrîn haccedenlerin Kâsım'a bakarak onu örnek almalarını tavsiye etmiş,⁵⁷ İmam Mâlik ise hac ile ilgili bir konuda Kâsım b. Muhammed'in uygulamasını merak ederek oğlu Abdurrahman'a babasının nasıl yaptığını sormuştur.⁵⁸

İlmî müzâkereye önem veren Kâsım b. Muhammed, yatsı namazından sonra arkadaşları ile birlikte mescitte toplanırdı.⁵⁹ Ayrıca Kâsım b. Muhammed'in gündüz vakti mescide geldiği, iki rekât namaz kıldıktan sonra halkın arasına oturduğu ve insanların ona sorular sorduğu nakledilmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescidinde Sâlim b. Abdullah ile birlikte bir halka kurdukları, bu halkayı daha sonra Abdurrahman b. Kâsım ve Ubeydullah b. Ömer'in, bunlardan sonra da İmam Mâlik'in devam ettirdiği zikredilmektedir.⁶⁰

2.7. Sâlim b. Abdullah b. Ömer

H. Osman'ın hilâfeti zamanında doğan Sâlim b. Abdullah, el-Kureşî, el-Adevî ve el-Medenî nisbelerine sahiptir. Dedesi, râşid halifelerin ikincisi olan Hz. Ömer, babası ise Abdullah b. Ömer'dir.⁶¹ Saîd b. Müseyyeb'in aktardığına göre Hz. Ömer'in oğullarından kendisine en çok benzeyen Abdullah'tır. Abdullah'ın oğullarından kendisine en çok benzeyense Sâlim'dir.⁶² Sâlim b. Abdullah'ın annesi ümmü veledir.

Her konuda babasını örnek almaya çalışan Sâlim b. Abdullah, siyasi meselelere dair yaklaşımında da onu takip etmiş, muhalefet etmemeye özen göstererek Emevî hilâfetine biat etmiştir. Babası İbn Ömer'in halife Abdülmelik'e biatını bildiren mektubu bizzat kendisi Şam'a giderek iletmıştır.⁶³ Sâlim b. Abdullah'ın ilmî açıdan da en büyük örneği babasıydı. İbn Ömer, oğlu Sâlim'i özenle yetiştirmiş, gittiği pek çok yere onu da beraberinde götürmüş, böylece Sâlim, babasından hem sözlü hem de uygulamalı bir eğitim almıştır.

Sâlim b. Abdullah, 106/725 senesinin Zilkade veya Zilhicce ayında Medine'de vefat etmiştir. Namazını hac dönüşü Medine'ye uğrayan ve Sâlim b. Abdullah'ın vefatına denk gelen halife Hişâm b. Abdülmelik kıldırmıştır.⁶⁴

2.8. Abdullah b. Abdullah b. Ömer

el-Kureşî, el-Adevî ve el-Medenî nisbelerine sahip olan Abdullah, Abdullah b. Ömer'in en büyük oğludur. Sâlim ile baba bir kardeşirler. Annesi Safiyye bint Ebî

⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, 5: 55-57; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4: 529.

⁵⁸ Muvatta', "Hacc", 230.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 188; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musanneffi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 2: 80.

⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 188-189; Zehebî, *Târîh*, 7: 221.

⁶¹ Abdullah b. Ömer, babası Hz. Ömer ile birlikte daha buluşa ermemişken Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) ve dört halife zamanlarındaki çeşitli savaşlara katılmıştır. Siyasi meselelerde tarafgirlikten uzak, ihtiyatlı ve uzlaşmacı bir tutum içinde olmuştur. İlmî ve zühdüyle ön plana çıkmış, Hz. Peygamber'e (s.a.v) ittibâsı ile şöhret bulmuştur. H. 73 senesinde vefat etmiştir. bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3: 340-345.

⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 196; Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, 1: 556; İbn Asâkir, *Târîh*, 20: 54; Zehebî, *Siyer*, 4: 459; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2: 255.

⁶³ İbn Asâkir, *Târîh*, 20: 48; Zehebî, *Siyer*, 4: 465.

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 201; İbn Asâkir, *Târîh*, 20: 69; Zehebî, *Siyer*, 4: 465. Vefatına dair h. 107, 108 seneleri de zikredilmektedir.

Ubeyd b. Mes'ûd'dur. Hişâm b. Abdülmelik'in hilâfetinin başlarında 105/724 senesinde vefat etmiştir. Abdullah da Sâlim gibi babası İbn Ömer'in ilminden istifade etmiştir.⁶⁵

2.9. Abdullah b. Âmir b. Rebîa

el-Anzî ve el-Medenî nisbeleriyle anılmaktadır. Aslen Yemenli olmasına rağmen Beni Adiy ile müttefik olmalarından dolayı el-Adevî nisbesiyle de anılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından beş altı sene önce doğmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) sohbetinde bulunamamış, fakat annesinin kucağında Hz. Peygamber'in (s.a.v) huzuruna çıkmış ve onu görme şerefine erişmiştir. Bu sebeple ismi sahâbîler arasında da zikredilmiştir. Ancak çoğunluğa göre kibâr-ı tâbîîndendir. Babası Âmir b. Rebîa, annesi ise Ümmü Abdullah Leylâ bint Ebî Hayseme'dir.⁶⁶ Abdullah'ın aynı isimde bir ağabeyi vardır. Ancak o, Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraber Tâif'e gitmiş, orada da vefat etmiştir.⁶⁷

Kaynaklarda Abdullah b. Âmir'in Abdülmelik'in hilâfetinde 85/705 senesinde Medine'de vefat ettiği zikredilmektedir.⁶⁸ Ancak zikredilen tarihe göre Ömer b. Abdülaziz'in danışma meclisinde yer alma ihtimali yoktur, zira Ömer b. Abdülaziz'in Medine valiliği halife Abdülmelik'ten sonra yerine geçen Velîd zamanında h. 87 senesine tekabül etmektedir. İbn Sa'd, Zehebî gibi vefat tarihinin h. 85 olduğunu belirten kaynaklar aynı zamanda Ömer b. Abdülaziz'in danışma meclisinde yer aldığını da kaydetmektedir. Ancak iki bilgi tarihsel olarak birbiriyle çelişmektedir. Bazı kaynaklarda vefat tarihi olarak h. 80'li yıllar ya da h. 89 senesi de zikredilmektedir⁶⁹ ve muhtemelen daha isabetli olan budur. Zira Ömer b. Abdülaziz'in meclisinden bahseden pek çok kaynaktaki rivayette adı açıkça yer almaktadır.

2.10. Hârice b. Zeyd b. Sâbit

29/649 veya 30/650 senesinde doğan Hârice b. Zeyd'in nisbesi el-Ensârî, en-Neccârî, el-Medenî'dir.⁷⁰ Babası, Medine ilim geleneğinde önemli bir yeri olan Zeyd b. Sâbit'tir.⁷¹ Annesi Ümmü Sa'd Cemile bint Sa'd b. Rabî'dir. Anne tarafından dedesi

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 201; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 186; İbn Hibbân, *Sikât*, 5: 6-7.

⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 9; Zehebî, *Siyer*, 3: 521; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 177.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3: 286.

⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 9; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3: 288; Zehebî, *Siyer*, 3: 521; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3: 177.

⁶⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 3: 220; İbn Hacer Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 3: 330.

⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 262; İbn Asâkir, *Târîh*, 15: 389; Zehebî, *Siyer*, 4: 437.

⁷¹ Zeyd b. Sâbit, gerek verdiği fetvalarla gerekse yetiştirdiği öğrencilerle Medine'deki fikhî birikimi en çok etkileyen fakihlerden biri olmuştur. Sahâbe arasında ferâizi en iyi bilen kişidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vahiy kâtipliğini yapmış, onun isteği üzerine kısa sürede İbranice'yi öğrenmiş ve hem Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında hem de sonrasında ilgili yazışmaları yürütmüştür. Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanlarında halife şehir dışına çıktığında halifenin yerine vekâlet etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman zamanında Kur'ân-ı Kerim'in toplanması ve çoğaltılması ile ilgili faaliyetlere iştirak etmiştir. Hicrî 45 senesinde vefat etmiştir. bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 278-279.

olan Sa'd b. Rabî' Medine'nin ileri gelenlerindedir.⁷²

Hârice b. Zeyd ve akranı Talha b. Abdullah yaşadıkları dönemde varisler arasında miras taksimi yapmışlar, bu konuda halkın ve hatta yetkililerin itimadını kazanmışlardır. Hârice b. Zeyd, Süleyman b. Abdümelik zamanında (96-99/715-717) mal taksim etmek ve bunları kayda geçirmek konusunda resmî olarak görevlendirilmiştir.⁷³ İmam Mâlik'in aktardığına göre Hârice ve Mücâhid kadılarla birlikte mal taksimi yapmışlar ve bunun karşılığında bir ücret almamışlardır.⁷⁴

Ömer b. Abdülaziz, halife olunca Hârice b. Zeyd'e beytülmalden pay ayırmış ancak Hârice beytülmalin imkânlarının kısıtlılığından dolayı herkese bu payın verilemediğini öğrenince bu payı almak istememiştir.⁷⁵ Hârice b. Zeyd, Ömer b. Abdülaziz'in hilâfeti döneminde 99/717 veya 100/718 yılında Medine'de vefat etmiştir. Hârice'nin vefat haberini alan Ömer b. Abdülaziz, "İslam'da bir gedik açıldı." diyerek hem üzüntüsünü hem de Hârice'nin konumunu dile getirmiştir. Cenaze namazını Medine valisi Ebû Bekir b. Muhammed kıldırmıştır.⁷⁶

Mecliste yer alan fakihler incelendiğinde, hepsinin dönemlerinde Medine'de ilmî açıdan yetkin kimseler olduğu, toplum tarafından kabul görmüş meşhur kişiler olduğu görülmektedir. Çoğunluğu Kureys'e mensup olmakla birlikte bu bir kriter değildir. Zira mevâlîden Süleyman b. Yesâr, Ensar'dan Hârice b. Zeyd, Yemen asıllı Abdullah b. Âmir ve Mekke'li olmasına rağmen Kuraşî olmayan Ubeydullah da bu mecliste yer almaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, tâbiûn döneminin başlarında Medine'de diğer ilim merkezlerinden farklı olarak ilmin henüz mevâlîye geçmemiş olmasıdır.⁷⁷ Dolayısıyla burada bir kriterden çok, o dönemde Medine'de aktif olan âlimlerin vasfı devrededir.

Tâbiûn döneminde Medineli fakihlerden özellikle yedi tanesi öne çıkmış ve fukahâ-i seb'a⁷⁸ olarak isimlendirilmiştir. Bu kavram içerisine dâhil edilen âlimlerden Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman dışında hepsi mecliste yer almaktadır. Onların da mecliste yer almamasının muhtemel sebepleri vardır ve meclisin içinde yer alanlar kadar almayanlar da seçim kriterleri hakkında bilgi vermektedir. Tâbiûn neslinin en büyük fakihlerinden, en önemli âlimlerinden biri kabul edilen Saîd b. Müseyyeb'in⁷⁹ meclise çağrılmamasının en muhtemel sebebi, Saîd b. Müseyyeb ile Emevî hilâfeti arasındaki çatışmadır. Saîd b. Müseyyeb, Emevî halifeleri-

⁷² Zehebî, *Siyer*, 4: 438.

⁷³ İbn Asâkir, *Târîh*, 15: 394, 396; Zehebî, *Siyer*, 4: 439.

⁷⁴ Sahnûn Ebû Saîd Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1905), 4: 423.

⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, 15: 395; Zehebî, *Siyer*, 4: 439.

⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 263; İbn Asâkir, *Târîh*, 15: 396-399; Zehebî, *Siyer*, 4: 440.

⁷⁷ İbn Salâh Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbn Salâh*, thk. Nureddin İtr (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1984), 404.

⁷⁸ Fukahâ-i seb'a'nın kimler olduğu hususunda ihtilaf edilmiş, altı isim ittifakla kabul edilirken, kavrama dâhil olan yedinci isim hakkında üç farklı görüş oluşmuştur. İttifakla kabul edilen fakihler; "Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Kâsım b. Muhammed, Hârice b. Zeyd, Ubeydullah b. Abdullah ve Süleyman b. Yesâr'dır." İhtilaf edilen isimler ise; "Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer'dir."

⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 121; Zehebî, *Siyer*, 4: 224.

nin bir kısmına biat etmemiş ve hatta bu yüzden idare tarafından cezalandırılmıştır.⁸⁰ Tepkisi bireysel de kalmış olsa, nihayetinde idare tarafından tasvip edilen bir davranış değildir. Muhtemelen idare, Saîd b. Müseyyeb'in böyle bir mecliste yer almasını onaylamayacaktı. Diğer taraftan Saîd b. Müseyyeb de kısmen resmî sayılabilecek böyle bir görevin içinde yer almak istemeyecekti. Ancak her ne kadar Saîd b. Müseyyeb mecliste yer almıyorsa da Ömer b. Abdülaziz bu büyük âlime değer veriyor, aldığı kararlarda, verdiği fetvalarda hariçten ona da danışıyordu.⁸¹ Saîd b. Müseyyeb de Ömer b. Abdülaziz'in bu tutumuna karşılık veriyor, diğer Emevî halifelerinin ya da görevlilerinin huzuruna çıkmamasına rağmen Ömer b. Abdülaziz çağırıldığında onunla görüşüyordu.⁸² Dönemin âlimlerinden olup da mecliste yer almamasıyla dikkat çeken isimlerden biri de bazılarına göre fukahâ-i seb'a'dan biri addedilen Ebû Seleme b. Abdurrahman'dır. Bunun sebebi de muhtemelen Ebû Seleme'nin Muâviye döneminde 49-54/669-674 yılları arasında Emevî idaresi altında Medine'de kadılık yapmış olmasıdır.⁸³ Zira mecliste yer alan diğer âlimlere bakıldığında daha önceden resmî bir görevlerinin olmadığı görülmektedir. Böylece toplum nazarında meclisin Emevî siyasetinden uzak, bağımsız bir yapı olduğu kabulü güçlendirilmektedir. Muhtemeldir ki Ebân b. Osman b. Affân'ın (ö. 105/723) da meclise dâhil edilmeyişi aynı sebeplerdendir. Çünkü o da 76-83/695-702 yılları arasında Medine valiliği yapmıştır.⁸⁴ Yine bu dönemin fakihlerinden olan Hz. Ali'nin torunu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in mecliste yer almaması da Hz. Ali soyundan gelmesine bağlanabilir. Neticede meclisteki âlimlerin ilmî yetkinliklerinin yanı sıra siyasi tavırlarının da seçimde etken olduğu söylenebilir. Bir taraftan Emevî idaresinde resmî görev alanlara yer verilmeyerek toplum nazarında meclisin bağımsız olduğu duygusunu pekiştirmek, diğer taraftan Emevî idaresine biat etmeyenlere ya da muhalif tarafta gözükünlere yer verilmeyerek idarenin onayını sağlamak mümkün olmuştur. Bu gibi muhtemel seçim kriterlerinin yanı sıra meclis üyelerinin belli bir sayıda sabit tutulması istenmiş ve böylece dönemin diğer âlimleri dışarıda bırakılmış olabilir. Öyle bile olsa bu on kişinin gerekli nüfuzu ve yetkinliği sağladığı muhakkaktır.

3. Meclise Danışılan Meseleler

Ömer b. Abdülaziz, meclisi kurarken yaptığı ilk konuşmada mecliste yer alan âlimlerin her zaman tamamına danışamayacağını, o esnada yanında kim varsa, kime ulaşabilmişse sadece ona danışarak da karar verebileceğini belirtmiştir. Yani meclis, her alınan kararda toplanıp çoğunluğa ya da bütünlüğe dayanarak onaylayan bir mekanizma değildi. Böylece alınan kararların yürütülmesi de hızlandırılmaktadır. Zaten anlaşıldığı kadarıyla bu istişare meclisi günümüzdeki gibi belli aralıklarla belli

⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 126; Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife*, 1: 473; Zehebî, *Siyer*, 4: 230.

⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 122; Zehebî, *Siyer*, 4: 224-225.

⁸² Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 3: 511.

⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 155; Veki' Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l-kudât* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1: 116; İbn Asâkir, *Târîh*, 29: 291; Zehebî, *Siyer*, 4: 291-292.

⁸⁴ Salahattin Polat, "Ebân b. Osman b. Affân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10: 66.

bir mekanda toplanan, kararların tartışmaya açıldığı, idareyi tamamıyla bağlayıcı formel bir meclis olmaktan ziyade Ömer b. Abdülaziz'in, fikirlerine güvendiği âlimlere danışma maksatlı oluşturduğu bir meclisti. Bu sebeple bu meclisi bir istişare heyeti ya da danışma kurulu olarak nitelemek de mümkündür. Ömer b. Abdülaziz'in ilk hitabındaki "size danışmadan hüküm vermek istemem" dediği kararların tüm kararlar mı yoksa önemli kararlar mı olduğuna dair net veriler yoktur. Fakat bunların önemli meseleler olması daha muhtemeldir.

Meclise danışılan kararların niteliğine ve niceliğine dair fazla bilgi mevcut değildir. Ancak Ömer b. Abdülaziz'in hitabından hareketle bu kararların hem siyasi hem de dinî nitelikte olduğu söylenebilir. Dönemin faaliyetlerine bakmak, bu kararların içeriği hakkında bir nebze fikir verebilir. Ömer b. Abdülaziz'in valiliği dönemindeki en büyük icraatı merkezden gelen emir ile Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mescid'ini yıkıp genişletmesidir. 88/707 yılında Halife Velîd'den gelen fermana göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine ait olan odalar yıkılarak Mescid'e katılacak, Mescid'in genişliği eni ve boyu 200'er zirâ⁸⁵ olacak şekilde genişletilecek ve bunun için civarda ihtiyaç duyulan mekânlar satın alınarak Mescid'e ilhak edilecekti. Halife, fermanın devamında işin meşruiyetini vurgulamak adına, bu konudaki seleflerinin râşid halifelerden Hz. Ömer ve Hz. Osman olduğuna dikkat çekmişti. Ömer b. Abdülaziz, danışma meclisini ve halkı toplayıp Velîd'in fermanını okumuş ve onların görüşünü sormuştu. On fakihin olumlu baktığını Velîd'e bildirdikten sonra gelen emirle de işe başlamıştı. Ancak yine de Mescid'in yıkılması halka ağır gelmiş, üzüntüden ağlayanlar olmuştu.⁸⁶ Halife Velîd, hac emirliğini yürüttüğü 91/710 senesinde hac sonrası Medine'ye uğrayarak Mescid'in inşasındaki son durumu kontrol etmek istemişti. Vali Ömer b. Abdülaziz, içlerinde Ebû Bekir b. Abdurrahman, Muhammed b. Abdurrahman, Abdullah b. Amr b. Osman b. Affân'ın da bulunduğu bir heyetle halifeyi karşılamaya çıkmış, şehre girdiklerinde de halifeyi Mescid'e götürmüştü.⁸⁷

Bu dönemdeki önemli meselelerden biri de selefi Hz. Ömer'in uygulamalarına önem veren Ömer b. Abdülaziz'in, onun zekât ile ilgili uygulamalarını takip etmek istemesiydi. Ömer b. Abdülaziz, Hz. Ömer'den bu konuyla ilgili yazılı bir belge geldiğini biliyordu ve buna ulaşmak için Hz. Ömer'in torunları Sâlim b. Abdullah ile Abdullah b. Abdullah'ı çağırmişti. Sâlim b. Abdullah, Ömer b. Abdülaziz'e ondan önce kimsenin bu yazıyı sormadığını, değişen zamana ve insanlara rağmen eğer bu yazı mucibince amel edebilirse Hz. Ömer'den daha büyük bir iş başaracağını söylemiş ve yazıyı valiye teslim etmişti.⁸⁸

Ömer b. Abdülaziz'in meclisteki âlimlere dinî konularda danıştığı da görülmektedir. Meselâ sefere çıkan kişinin Ramazan orucunu tutup tutması konusundaki görüşlerini sormak üzere Urve b. Zübeyr ile Sâlim b. Abdullah'ı çağırmişti. Urve b.

⁸⁵ Bir uzunluk ölçüsü birimi olan zirâ hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Erkal, "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 3: 411-413.

⁸⁶ Taberî, *Târîh*, 6: 435-436; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 4: 417-418; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 4: 532; Zehebî, *Târîh*, 7: 31-32; İbn Kesîr, *Bidâye*, 9: 74.

⁸⁷ Taberî, *Târîh*, 6: 465-466; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 4: 432; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 4: 554-555; İbn Kesîr, *Bidâye*, 9: 82.

⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 360; Sahnûn, *Müdevvene*, I: 309; İbn Asâkir, *Târîh*, 45: 175; Zehebî, *Siyer*, 5: 117.

Zübeyr bu konuda Hz. Âişe'nin görüşüyle, Sâlim b. Abdullah ise babası İbn Ömer'in görüşüyle amel ettiğini söylemişti.⁸⁹ Aralarında tartışma çıkmış, Ömer b. Abdülaziz de "Allah'ım mağfîret et, kolaylıkta oruç tutuyorum, zorlukta tutmuyorum." diyerek kendi uygulamasını ifade etmişti.⁹⁰ Bir keresinde de Süleyman b. Yesâr'ı çağırıp bir kimseyi ağır bir şekilde döven kişiye verilecek cezayı sormuştu. Ancak Süleyman b. Yesâr konuya dair bir bilgisinin olmadığını söylemiş, Ömer b. Abdülaziz de meseleyi Saîd b. Müseyyeb'e sordurmuştu. O da bu konuda Hz. Osman'dan gelen bir kazayı aktarmıştı.⁹¹ Ölü arazinin ihyası hakkında da Urve b. Zübeyr'den "Kim ölü araziye işlerse arazi onundur." hadisini mürsel olarak duymuş, Urve'ye bunun Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olup olmadığını sormuş, Urve'nin isim vermeden adil bir kişiden duyduğunu söylemesi üzerine de sahâbînin adını sormamış ve bununla yetinerek bu hadis ile amel etmişti.⁹²

Sonuç

Daha çok halife kimliğiyle tanınan Ömer b. Abdülaziz, hilâfetinden yaklaşık on iki yıl önce 87-93/706-712 arasında halife Velîd'in Medine valisi olarak görev yapmıştır. Âdilâne yürüttüğü göreviyle, âlimlere ve istişareye verdiği önemle halkın takdirini kazanan Ömer b. Abdülaziz, tıpkı hilâfeti gibi bu görevi de başarıyla ifa etmiştir.

Medinelilerin genel olarak valilerinden hoşnutsuzluğu ve benzeri sebepler Emevî hilâfeti ile aralarının açılmasına zemin hazırlamış, özellikle Harre Vakasından (63/638) sonra idare ile şehir arasındaki gerginlik üst seviyelere ulaşmıştır. Medine'yi tanıyıp bilen ve Medinelilerce saygın bir konumu haiz olan Ömer b. Abdülaziz'in valiliği bu gerginliği nispeten azaltmıştır. Özellikle onun göreve gelir gelmez ilk iş olarak Medine'nin ileri gelen on âliminden müteşekkil bir danışma meclisi oluşturması, alacağı kararlarda onlara danışacağını belirtmesi ve karşılaşılan hak-sızlıkların kendisine iletilmesini istemesi bu itibarını daha da artırmıştır.

Ömer b. Abdülaziz'in bu meclisi idarenin teşvikiyle mi yoksa kendi inisiyatifile mi oluşturduğu tam olarak tespit edilemese de meclisin idarenin bilgisi dışında kalamayacağı ve böylece sarahaten ya da zımnen idare tarafından onaylandığı söylenebilir. Zira Ömer b. Abdülaziz, nihayetinde idarenin emrinde bulunan bir valiydi. Bu meclis Ömer b. Abdülaziz'in hem âlimleri hem de halkı yanına çekmeyi başardığının ve böylece kararlarının kontrol altında olup meşruiyet kazandığının bir göstergesidir.

Meclise çağrılan kişilerde aranan en önemli kriterin ilim olduğu söylenebilse de mecliste yer alan ve almayan âlimlerin özelliklerinden hareketle başka noktaların da tespit edilebilmesi mümkündür. Özellikle âlimlerin siyasi tavırlarının da seçimde

⁸⁹ İbn Ömer seferde oruç tutmazdı (Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 564); Hz. Âişe ise seferde oruç tutardı (Abdürrezzâk, *Musannef*, 2: 570).

⁹⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, 2: 568.

⁹¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, 10: 25.

⁹² Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1994) 3: 149.

etken olduğu söylenebilir. Bu sebeple bir yandan Emevî idaresine biat etmeyenlere ya da muhalif tarafta gözükene yer verilmeyerek idarenin onayını sağlanmış, diğer yandan da Emevî idaresinde resmî görev alanlara yer verilmeyerek toplum nazarında meclisin bağımsız olduğu duygusunu pekiştirilmiştir. Mecliste yer alanların genel itibariyle Arap asıllı, hatta çoğunun Kureysli olduğu da dikkat çekmektedir. Ancak bunun bir seçim kriteri olduğunu söyleyebilmek zordur. Zira o dönemde Medine'de etkin olan âlimler Arap asıllıdır ve diğer ilim merkezlerinden farklı olarak Medine'de ilim henüz mevâlinin eline geçmemiştir.

Meclisin idare tarafından oluşturulması sebebiyle resmî bir hüviyeti bulunmakla birlikte idarenin emrinde çalışan bir yapı olmadığı söylenebilir. Zaten yapılan iş karşılığında herhangi bir ücret de alınmamaktadır. Ömer b. Abdülaziz, meclisi kurarken yaptığı ilk konuşmada mecliste yer alan âlimlerin her zaman tamamına danışamayacağını, o esnada yanında kim varsa, kime ulaşabilmişse sadece ona danışarak da karar verebileceğini belirtmiştir. Yani meclis, her alınan kararda toplanıp çoğunluğa ya da bütünlüğe dayanarak onaylayan bir mekanizma değildir. Zira bu meclis günümüzdeki gibi formel bir meclis niteliğinde değildir. Bu sebeple bu meclisi, istişare heyeti ya da danışma kurulu şeklinde nitelemek ve tabi böyle de isimlendirilmek mümkündür.

Kaynaklarda meclise danışılan kararların niteliği ve niceliğine dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Ömer b. Abdülaziz'in aldığı tüm kararlarda mı yok önemli kararlarda mı meclise danıştığını tespit edebilmek zordur ancak bunların önemli meseleler olması daha muhtemeldir. Bununla birlikte Ömer b. Abdülaziz'in hitabından hareketle danışılan meselelerin hem siyasi hem de dinî nitelikte olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. Thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1983.
- Aycan, İrfan. "Urve b. Zübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42: 183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, h. 1362.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Dârü't-tıbbâti'l-âmire, h. 1315.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1994.
- Erkal, Mehmet. "Arşın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvân. *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*. Thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 4 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410/1989.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu medîneti Dimaşk*. Thk. Muhibbüddin Ebû Said Ömer b. Garame el-Amrî. 74 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1412/1991.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *Kitâbü's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Marife 19/2 (2019): 721-738

- Maârif, 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbn Salâh*. Thk. Nureddin Itr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alf b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. Thk. Süheyl Zekkar. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fî't-târîh*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Beyrut, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Thk. Muhammed İbrâhim Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Mahmûd Abdülvehhab Fayid. 7 Cilt. Kahire: Dâru's-Şa'b, 1970.
- Küçükkaçı, Mustafa Sabri. "Harre Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyârî. *el-Muvatta'*. Mağrib: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1992.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmai'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Polat, Salahattin. "Ebân b. Osman b. Affân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Safedî, Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1962.
- Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1905.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Târîhu't-Taberî/Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydan, 1967.
- Veki', Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-kudât*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Yiğit, İsmail. *Emevîler (41-132/661-750)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Beşşâr Avvad Ma'rûf. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1991.